ÎNFLORIRE ȘI RĂSCRUCE ÎN ARHITECTURA TRANSILVANIEI DIN VREMEA REGELUI MATIA CORVIN

Dr. ADRIAN ANDREI RUSU

În urmă cu 500 de ani, cînd, la 6 aprilie 1490, pleca din lumea pămînteană regele Matia Corvin, fiul lui Iancu de Hunedoara, vremurile se aflau la un apogeu și o răspîntie. Exegeza istorică de pînă la zi a zăbovit superficial asupra lor, din motive foarte diferite[1]. Așa se face că personalitatea celui dintîi mare promotor al Renașterii în Europa Centrală și Răsăriteană ni se înfățișează adesea mai umbrită decît aceea a părintelui său. Istoriografia românească l-a nedreptățit în egală măsură etichetîndu-l nefavorabil numai din cauza expediției moldave, terminată, la 1467, prin dezastrul de la Baia ori pentru întemnițarea lui Vlad Țepeș. Trebuie să admitem că o asemenea drastică judecată, bazată pe o optică romantic-națională, nu era de natură să reziste decît pînă în clipa publicării unor studii critice. Operațiunea de „recuperare" nu părea a fi dificilă, căci regele, a cărui origine românească a fost bine pusă în evidență de către contemporanii săi[2], s-a dovedit întîi de toate un continuator al politicii care i-a adus atît credit social cît și glorie militară părintelui[3]. Cît privește incriminatele sale relații cu țările române extracarpatice, este relevant dacă reamintim doar că Matia a pus temeiurile de drept ale stăpînirilor Moldovei în unele cetăți din inima Transilvaniei.

Aceste pagini se îndreaptă către un capitol special al epocii regelui Matia, anume acela al arhitecturii din Transilvania. Trebuie să menționez de la început că întreprinderea s-a dovedit a fi nu dintre cele mai facile. Mai întîi datorită tratărilor evolutive cu care au fost și sînt înzestrate în practica curentă, de către istoricii de artă, monumentele studiabile. Cu alte cuvinte, metodologic vorbind, sîntem în posesia unor reconstituiri ale dezvoltării verticale în timp a monumentelor și nu a unor reconstituiri pe orizontală. Apoi, în mod cu totul de neînțeles, istoria arhitecturii nu și-a elaborat globale și utile corpusuri de extrase documentare scrise, cu toate că începuturile acestui tip de materiale documentare au fost deja realizate[4]. Oportunitatea lor nu necesită aici argumentări convingătoare. Întîmplător, vremurile lui Matia au dobîndit cîteva repere ce țin de urmărirea progreselor Renașterii[5] și aproape deloc de ambianța fundamentală, gotică. Se mai întîmplă apoi ca o nefericită nepotrivire să îndepărteze monumentele păstrate de posibilitatea de confruntare cu informația scrisă. Mai este de adăugat în urmă că materia de studiu care provine din cercetarea arheologică este de obicei întîmplătoare, dar de departe foarte importantă. Urmare a acestor observații care vizează stadiul cunoașterii substanței de studiu, cititorul nostru nu poate avea de la noi pretenția la concluzii definitive. Rezultatul îl estimăm doar ca un inventar personal și parțial al problemelor cu beneficiul primordial dat de atenționări asupra căilor viitoare de cercetare.

Consistența arhitecturii transilvane din vremea lui Matia se desprinde deja, în măsură globală, din paginile cărții de referință a academicianului Virgil Vătășianu[6]. Imediat este de adăugat că nu este și nu s-a propus a fi un repertoriu ci numai o extrem de utilă sinteză care nu epuizează tot ceea ce este de socotit construit între anii 1458 și 1490. Din 1959 nu s-au înregistrat decît cîteva studii zonale, cu aport informativ cumulat și nou[7], iar cele avînd drept subiecte obiective izolate au fost la fel de rare. Drept urmare, operațiunea de conscriere a monumentelor de arhitectură din vremea lui Matia pe care mi-am propus-o la începutul cercetării nu a fost posibilă decît cu riscul unei mari aproximări. Să îndrăznim totuși încercarea fie și numai pentru a observa termenii recensămîntului.

Ca și în vremurile anterioare, arhitectura religioasă a continuat să domine nu doar prin extensiune, dar și prin calitatea execuțiilor artistice. Șantierele s-au străduit să facă față unor cerințe multiplicate. Epoca marilor șantiere mănăstirești apusese. Se impunea atunci înzestrarea satelor tinere ori dezvoltate mai încet, cu biserici noi, alte biserici au fost silite să-și mărească spațiile în funcție de evoluția demografică ori numai din orgoliul social al unor stăpîni noi sau mai bogați. Goticul ecleziastic s-a extins și ca soluție „modernă", ca o contagiune de gust artistic, dincolo de util, prin înglobarea sau înlăturarea urmelor romanice ori chiar a celor din goticul timpuriu. Investigația ne îndrumă către un număr de circa 70 de biserici construite sigur ori refăcute în vremea regelui (fig. 1). Din calculul general lipsesc majoritatea bisericilor din Banat, comitatele Arad, Zarand, Bihor, despre a căror existență nu ne putem îndoi, dar pe care stăpînirea turcească din veacurile următoare le-a pulverizat pur și simplu în așa fel încît nu sînt recuperabile decît cu încetineală arheologică. Apoi o lungă serie de alte biserici au datări generoase, care includ și segmentul nostru cronologic. Numărul bisericilor din această categorie depășește cifra de 40. Bisericile ortodoxe se adaugă și ele într-un capitol special. Din păcate, acelea construite sigur în domnia lui Matia se descoperă doar în documente ori

---

[1] Concluzii foarte recent formulate în volumul omagial *Hunyadi Mátyás*, Budapesta, Zrinyi Könyvkiadó, 1990, p. 411—413.

[2] A. Bonfinius, *Rerum Ungariacarum Decades*, Edit. Szeged, 1936, tom. III, decades III, liber IX, p. 371, 374.

[3] Vezi Ioan Drăgan, *Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca", 27, 1985—1986, p. 67—77.

[4] A se vedea Entz G., *Die Baukunst Transsilvaniens im 11-13. jahrhundert*. în „Acta Historiae Artium", Budapesta, 14, fasc. 3—4, 1968, p. 127—175.

[5] Balogh Jolán, *Az erdélyi Renaissance*, vol. I, Cluj, 1943.

[6] *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, București, Edit. Acad., 1959, p. 513—542.

[7] Amintim aici doar studiul Corinei Popa, *Biserici gotice tîrzii din jurul Bistriței*, în vol. *Pagini de veche artă românească*, București, Edit. Acad., 1970, p. 513—542, și repertoriul realizat de David László, *A középkori Udvarhelyszek művészeti emlékei*, București, Edit. „Kriterion", 1981.

http://patrimoniu.gov.ro

inscripții (Hunedoara, Arad, Rîmeți, Feleac, Cuhea), altele se presupun (Vad, Lupșa, Plosca, Budești etc.) pe temeiuri arheologice ori stilistice[8]. Dacă privim lucrurile doar prin prisma situației din Hațeg, atunci constatăm suprapunerea anilor de foarte mare prosperitate socio-economică cu reflex direct în cantitatea construcțiilor, în întreaga a doua jumătate a veacului al XV-lea. Realitatea se confirmă aproape cu fiecare nou șantier arheologic care abordează vreo biserică a ținutului menționat. În final, o subsumare globală aproximează o cifră care atinge aproape 150 de biserici parohiale ori mănăstirești. Numărul obiectivelor arhitectonice laice, mult mai dificil de inventariat, probabil nu se ridică la mai mult de o treime din acela real al bisericilor. În fața unui astfel de rezultat materializat într-un interval de 32 de ani, aprecierile ne-ar fi facilitate dacă am fi în măsură să le comparăm cu cifre din vremuri anterioare ori din acelea care au urmat după 1490. Valorizarea comparatistă nu este însă posibilă din lipsa oricăror estimări cantitative. Cu alte cuvinte glasul cifrelor nu a fost auzit încă în istoria arhitecturii medievale intracarpatice.

Din noianul de biserici pe care am încercat să-l evaluăm în perimetrul Transilvaniei, ctitoria regală a fost destul de restrînsă. Se vorbește de biserica minoriților din Cluj, despre un portal al Bisericii Negre din Brașov, despre încheierea șantierelor vechilor ctitorii ale lui Iancu de Hunedoara de la Teiuș ori Sumuleu, fără să uităm castelul de la Hunedoara. O decupare corectă a contribuțiilor ar trebui să facă o netă departajare între monumentele pe care blazonul regal apare numai în semn de omagiu adus stăpînitorului, alături de cel al ctitorului sau ctitorilor adevărați. Dar pentru că mîndria actului de închinare ori construcției va fi exersată abia după ce Renașterea a redus orgoliul „dreptului de autor", elucidările rămîn imposibile în mod absolut. Unul dintre exemplele concludente în sensul arătat este biserica Sfînta Paraschiva din Feleac (jud. Cluj). Cu toate că avem date sigure că a fost înălțată *„în zilele marelui crai Matia"*, înaintea anului 1488[9], scuturile heraldice care formează cheile de boltă au rămas netede, ancadramentele celor două intrări nu au decît profilaturi tipic gotice, fără inscripții. Anonimatul nu-l absolvă totuși pe rege de zgîrcenia monumentelor provinciale de care s-a îngrijit personal. Cantitatea limitată a investiției arhitectonice regale în Transilvania ni se pare că explică cel mai bine progresele modeste pe care Renașterea le-a înregistrat aici pînă la 1490.

În vremea lui Matia un destin special l-a avut arhitectura militară. Politica de centralizare a regelui a impus restricții în proliferarea nestînjenită a cetăților. În ceea ce privește stăpînirea fortificațiilor, în Transilvania era de fapt continuată linia politică fermă a lui Iancu de Hunedoara. Momentul de răscruce a fost marcat în anul 1467 în timpul revoltei împotriva regelui. Așa cum se înțelege din unele informații documentare, zidurile conventului din Cluj-Mănăștur, ale cetății episcopale din Alba Iulia ca și ale cetății nobililor din Colțești (comuna Remetea, jud. Alba) au servit drept adăpost răzvrătiților. Drept consecință prima fortificație a fost dărîmată[10], cea de-a doua abia a scăpat de aceeași soartă, iar ultima a fost confiscată din mîna nobililor[11]. În aceleași împrejurări de la 1467 și-a încheiat existența și cetatea de la Vurpăr[12]. Despre cetatea Piatra Craivii, un document explicit o numește *„azil neruşinat al plebeilor și hoților" de unde se comit continue nelegiuiri"*[13]. Răzvrătirea de la 1467 a fost nu doar o încercare de sustragere a nobilimii de sub autoritatea prea apăsătoare a Hunedoreștilor, dar a fost și o confirmare a justeței politicii de control asupra fortificațiilor, înțelese drept temeiuri ale puterii. Cum de altfel a fost de curînd remarcat, Matia a realizat pași importanți în reinstalarea monopolului regal asupra cetății. La sfîrșitul domniei sale procentul cetăților stăpînite de familia regală se ridicase de la 10% în 1458, la 18,6% în 1490, în defavoarea cetăților stăpînite de nobili și străini[14]. Numărul total al cetăților, cel puțin al celor atestate documentar, nu a crescut. Cîteva cetăți importante prin poziție și mărime, administrate de voievod, și cu resursele unor domenii închegate, contrabalansau forța tuturor celorlalte fortificații nobiliare. Indiferent dacă nobilimea va recurge la stratagema fortificării unor construcții ascunse sub numele de curți ori castele, înmulțirea lor astfel mascată nu va oferi temeiuri serioase de îngrijorare. În schimb noi amenajări sînt de consemnat la cetățile vechi de toate categoriile[15]. În a doua jumătate a secolului al XV-lea s-au dezvoltat și cetățile feudalilor români de la Mălăiești și Colți (com. Suseni, jud. Hunedoara), dar șantiere cu scopuri asemănătoare trebuie să fi funcționat și în alte puncte geografice. Probabil, vecinătatea graniței de sud, neliniștită datorită incursiunilor otomane, a condus către mai multe transformări decît am fi în măsură să exemplificăm. Refacerea fortificației regale de la Turnu Roșu nu sugerează totuși o preocupare majoră oficială pentru apărarea pasivă.

În jocul de forțe al puterii în stat, orașele vor continua să-și afirme rolul, preocuparea față de centurile de apărare nu s-a întrerupt, deși controlul regal era destul de ferm și generos. Datele pe care le posedăm pentru recompunerea peisajului arhitectonic al vremii lui Matia sînt în cea mai mare parte indicii documentare. În structura paramentelor ori a elementelor de flancare și penetrare, nu s-a reușit defalcarea temporală atît de strictă de care am avea acum nevoie. Alba Iulia, deși pusă inițial sub amenințarea transformării în oraș deschis, se prezintă între 1461—1479 cu o suită neîntreruptă de castelani și provizori. Orașul fortificat de la confluența Amporului cu Mureșul ne poartă cu gîndul tot la reamenajatul castru roman de legiune.

Oradea și-a dobîndit dreptul la o cetate nouă abia după ce raidul otoman din 1471 a surprins-o totalmente nepregătită. Mica ei incintă, limitată la clădirile episcopiei, pare să fie opera episcopului Ioan Filipecz (1476—1490). Este regretabil că urmele ei s-au pierdut total, cu atît mai mult cu cît pe atunci meșterii Renașterii activau intens în preajma episcopiei. Clujul s-a înzestrat cu o serie de tunuri de incintă în anii 1475—1477. La Brașov erau în curs, pe la 1471, lucrări la ziduri și turnuri. În Sibiu, construcții se fac la incinta a treia, din dorința de a cuprinde întregul „oraș de sus". Este posibil ca în ultimul deceniu al domniei regelui, să fi demarat și lucrările ce aveau să se încheie în 1505 prin apărarea „orașului de jos". Nu avem date foarte sigure despre centurile, turnurile și porțile orașelor Bistrița, Sighișoara și Mediaș, centuri care se extindeau toate mai departe, dincolo de citadelele din jurul celor mai vechi biserici. Se pare că înălțarea lor a fost mult încetinită ori s-a desfășurat în anonimat. Nu același lucru se întîmplă cu Sebeșul, care, după 1485, și-a încetinit și restrîns planurile de completare a fortificațiilor sale mai vechi. Se bănuiește, de asemenea, că Timișoara, Aradul, Satu Mare, Baia Mare, eventual Caransebeșul au procedat fie la reparații fie la construcții noi nu neapărat închegate ori în întregime de piatră[16].

În arhitectura militară turnura fundamentală se va produce așa cum o dovedește atît informația documentară cît și cea arhitectonică, abia din ultimul deceniu al veacului al XV-lea, respectiv după moartea regelui Matia Corvin. Cauzalitatea fenomenului nu trebuie exclusiv căutată în teama pentru repetarea urgiei turcești din anul 1492. Incursiunile otomane vor greva asupra unei stări sociale din ce în ce mai tensionate, care alimenta nesiguranța și teama. Reacția va fi perceptibilă prin înmulțirea fortificațiilor față de care autoritatea regală a Jagellonilor își va dovedi deopotrivă neputința și dezinteresul. Oricum ni se pare o exagerare tendința de a transfera ori amîna fenomenul fortificării unor biserici parohiale abia după anul 1493. De altfel sinteza lui Th. O. Gheorghiu ne dă dreptate atunci cînd subsumează bisericile care s-au refăcut spre a face față confruntărilor militare înaintea anului fatidic[17]. Apoi, apreciem că arhitectura militară din vremea lui

---

[8] Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, vol. I, sec. XIV—XVII, Cluj-Napoca, Edit. „Dacia", 1981, p. 45—53.

[9] *Ibidem*, p. 45.

[10] P. Iambor, Șt. Matei, Adriana Halasu, *Considerații privind raportul cronologic dintre așezarea și cimitirul de la Cluj-Mănăștur*, în „Acta Musei Napocensis", 18, 1981, p. 148.

[11] Gh. Anghel, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII—XVI*, Cluj-Napoca, Edit. „Dacia", 1986, p. 103.

[12] *Ibidem*, p. 196. Ultima monedă descoperită în cetate datează din anul 1465.

[13]. *Ibidem*, p. 150.

[14] Kubinyi András, *A Mátyás-kori államszervezet*, în vol. *Hunyadi Mátyás*, p. 60.

[15] Vezi Th. O. Gheorghiu, *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, Edit. Tehnică, 1985, p. 154—155, 158—159 și urm.

[16] *Ibidem*, p. 162—167.

[17] *Ibidem*, p. 174—178.

http://patrimoniu.gov.ro

Matia a înregistrat, într-o progresie lentă și constantă, poate chiar diminuată, aceleași forme grosolan utilitare anterioare cu foarte reduse elemente speciale pentru armele de foc individuale ori de asediu. Planimetric, fortificația dobîndea amplitudine cu scopul ultim de strictă compartimentare și eșalonare a apărării. Noul pare să fi fost și aici nu atît inovația cît mai mult complicarea vechiului. Cenzura regală în construcțiile militare, afirmată și confirmată din timpul lui Iancu de Hunedora, a reorientat investiția nobiliară către arhitectura civilă. Modelele s-au propagat în forme reduse ca proporții, dar și cu serioase rabaturi din arsenalul artistic de la programul regal de construcții. Pentru Transilvania s-a vorbit mai des despre două posibile capete de serie, la castelul Hunedoara și palatul episcopiei din Oradea. Evident numai cel dintîi a putut fi studiat și contrapus altor realizări. La Hunedoara, pe timpul lui Matia se lucrează doar pentru fast și confort, în stilul eclectic specific vremurilor, dar, fapt semnificativ, fără recursul la meșterii italici reținuți exclusiv la Buda sau Vișegrad. A luat naștere „aripa lui Matia", suprapusă pe latura de nord peste mai vechi spații locative, dar și galeria sălii dietei[18]. Chiar dacă urmele unor elemente stilistice, încadrabile cronologic în domnia lui Matia, dau de înțeles că am pierdut la Deva ori Soimuș mare parte din moștenirea somptuoasei arhitecturi civile oficiale, încă mai avem șanse să ne-o reprezentăm cu alte modeste fragmente. Doar după un frumos capitel decorat cu blazonul familiei Pongracz, am putea să îndrăznim o imagine asupra palatului voievodal de la Stremț ori Alba Iulia, poate încă și în alte orașe și cetăți, care erau în ton cu ambițiile stăpînilor. La fel Ardudul Dracfieștilor ori Odorheiul lui Ștefan Bathory au fost cu adevărat construcții ce meritau a fi văzute și dincolo de care goticul transilvan nu va produce altceva mai memorabil. De la palatele, castelele ori conacele demnitarilor, arhitectura laică de piatră s-a extins simțitor către moșiile nobilimii mici și mijlocii. Frecvența cu care daniile, actele de moștenire ori procesele amintesc în termeni neechivoci de case de piatră din curți nobiliare este notabilă. Spre exemplificare, am ales aceeași zonă a districtului hațegan. Rezultă din cumularea datelor ce ne stau la îndemînă că în a doua jumătate a veacului al XV-lea funcționau acolo cel puțin 10 curți față de două, din care una regală, cîte erau atestate pînă pe la 1450. Locuirea nobiliară se prezenta în forme pe care le reconstituim astăzi numai cu ajutorul analogiilor din alte spații ale Europei Centrale. Fuseseră edificii simple cu un nivel, eventual beciuri și încăperi puține, înzestrate, în principal, cu sobe de cahle, cu mici curtine de forme și rezistență variabilă, în funcție de poziția ori averea stăpînilor. Cu toate că aveau nume comune, unele dintre ele erau pregătite și capabile să reziste unor atacuri armate. De la curte și conac pasul către castel a urmat fără dificultate. În întregul perimetru al Transilvaniei voievodale și vecinătăților ei românești de sub coroana ungară sînt menționate vreo 20 de castele[19]. Nici unul nu s-a păstrat în formele secolului al XV-lea așa încît tot ceea ce am scris despre ele este doar de domeniul ipoteticului.

În perimetrul orășenesc noutatea constă în aceea că reînnoirea

Șantiere de arhitectură în Transilvania în vremea regelui Matei Corvin.

[18] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 608–609.

[19] Pentru exemplificări a se vedea repertoriul lui Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. I–II, V, Budapesta, 1890–1913.

http://patrimoniu.gov.ro

în piatră a locuințelor de lemn a atins cote de proporții. Patriciatul săsesc a mutat în interiorul orașului turnul-locuință. Modelul venea de la donjonul nobiliar și avea să nu mai evolueze în alte forme funcțional constructive asemănătoare după veacul al XV-lea. Cele mai cunoscute astfel de turnuri se păstrează încă înglobate în urbanistica de astăzi a Sibiului [20]. Turnurile au fost mult mai puține decît casele simple, cu maximum două niveluri. Între acestea și curțile nobiliare trebuie să fi existat o oarecare relație. Nu putem însă preciza care anume categorie a influențat-o pe cealaltă și în ce fel. Observăm doar sincronismul în care ele evoluează. Orașul păstrează, de asemenea, un patrimoniu public susceptibil de a fi rezidit. Pe primul loc este primăria, apoi urmează hanul și spitalul, cu toate că cele două din urmă depind în bună parte de inițiativa liberă a orășenilor. În mod concret, nu ne stă la îndemînă decît casa natală a lui Matia construită în Cluj. Planimetria sa dezvoltată destul de simplu sugerează, după unele opinii, un han medieval.

Periplul arhitectonic orizontal, pe care ni l-a prilejuit investigarea domniei lui Matia, constată o fundamentală apetență a anilor în discuție pentru gotic. Un alt gotic însă prin aceea că diferă nu numai prin penetrația în toată microgeografia provincială, dar și prin elegențele maturității și experienței. Biserica sală redobîndește o preponderență comparabilă cu aceea pe care o avusese în urmă cu două secole [21]. Bolțile se dezvoltă în rețea, fără ogive, problemele structive sînt mai ușor de rezolvat. Alfabetul mesajului decorativ se simplifică pe măsura extensiunii rurale a goticului [22].

Arhitectura Renașterii nu este încă decît o costisitoare experiență fără independență clară vizavi de gotic, o ispitire cu promisiuni viitoare. Transilvania o încearcă prin filiera venită de la rege și curtea lui, dar o va primi abia după moartea sa, mult mai încet decît se anunțaseră preliminariile.

Acest sfîrșit de domnie invocat mai sus are paradoxurile sale arhitectonice, asupra cărora nu putem să nu zăbovim în încheiere. Cum bine s-a constatat prin observație, șantierele vremii lui Matia se încheie în forme ce acuză o stare de descurajare. Programele începute ambițios au fost curmate brusc în chip aparent inexplicabil [23]. După cum sînt situate geografic, nu au legătură cu pericolul turcesc. Mai curînd este de presupus că inițiatorii ori susținătorii construcțiilor și-au epuizat energia din cauze care țin de fiscalitatea impusă de Matia și de cortegiul de implicații presupus de aceeași fiscalitate [24]. De aici rezultă paradoxul fundamental prin care marile șantiere renascentiste ale regelui din afara Transilvaniei absorb veniturile statului și frînează șantierele locale. Aceasta a rămas moștenirea Jagellonilor. Războiul lui Doja va scoate la lumină gravitatea stărilor de fapt.

Epoca lui Matia a fost categoric o răscruce, nu doar o obișnuită curgere de ani. A existat în ea concentrarea de forță dătătoare a fructelor artistice și constructive care o decupează cu personalitatea-i aparte. Fiul lui Iancu de Hunedoara are merituoasa însușire de a nu fi fost un modest patron spectator, ci un vizionar activ săditor al renovației.

SUMMARY

The article is dedicated to the anniversary of 500 years from the death of Mathias Corvinus, king of Hungary, of Romanian origin. The investigation on Transylvania's architecture is hindered by certain difficulties affecting the value of the conclusions. In the 32 years of his reign, about 200 architectural monuments were built, rebuilt or repaired. Most of them were private initiatives and unbroken in the late Gothic style. Renaissance architecture penetrated at several points, without representing models of reference, today under study. Besides religious architecture, largely extended to the rural world, lay architecture took visible shape. Owing to the restrictions imposed by the king, progress was felt in civil building courts, castles, dwellings or public-town buildings). Excessive taxes, social tensions and Turkish invasions interrupted the ascending course of the evolution of architecture almost immediately after the king's disappearance

[20] H. Fabini, *Turnuri de patricieni în Sibiu la sfîrșitul evului mediu*, în „Revista muzeelor și monumentelor" – Monumente istorice și de artă, nr. 1, 1974, p. 43–53.

[21] V. Drăguț, *Arta gotică în România*, București, Edit. Meridiane, 1979, p. 77.

[22] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 515.

[23] *Ibidem*, p. 513.

[24]. Ne situăm în continuitatea ideilor formulate de către Szakály Ferenc, *Királyi mecenatúra, államháztartás és politika Corvin Mátyás Magyarországon*, în vol. *Hunyadi Mátyás*, p. 293 și urm.

http://patrimoniu.gov.ro